

פרשת בלק: חסימת כבישים

התופעה של חסימת כבישים נעשתה לתופעה רווחת, כאשר המפגינים מבקשים ליצור לחץ על מקבלי ההחלטות בעקבות החלטה שלפיהם נראית שגויה. חסימת הכבישים גורמת לנזקים לציבור הנוסעים, כגון איבוד זמן ואיבוד ממון. האם ישנה עילה הלכתית-לגיטימית לחסימת כבישים במטרה ליצור לחץ?

עדות לחסימת כבישים מופיעה בפרשת השבוע, שם מתוארת עמידת מלאך ה' בתוואי הדרך של האתון ובלעם: וַיָּקָם בִּלְעָם בְּבֹקֶר וַיַּחְבֹּשׁ אֶת אֲתָנּוֹ וַיֵּלֶךְ עִם שָׂרֵי מוֹאָב. וַיַּחַר אֶף אֱלֹהִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא וַיִּתְּנָצַב מִלְאָךְ ה' בְּדֶרֶךְ לְשָׁטָן לוֹ וְהוּא רָכַב עַל אֲתָנּוֹ וַשָּׂרִי נִעְרָיו עִמּוֹ.¹

נבקש לבחון תופעה זו מבחינה הלכתית.

לפני שנים רבות, רעשה וגעשה העיר ירושלים בעקבות פיטוריו של משה רופא, הרוקח של בית-החולים רוטשילד. יודעי דבר מסרו שאחד מגבאי בית-כנסת חורבת רבי יהודה החסיד היה מעוניין במשרה זו עבור חתנו והוא היה מיוזמי הפיטורים של הרוקח. מקורביו של הרוקח רקחו הפגנה ביום שבת, כאשר נשים רבות נכנסו לעזרת הגברים בבית-הכנסת ועיכבו את קריאת התורה, עד אשר יסתדרו העניינים וישיבו את הרוקח למשרתו.² הרב שלמה גורן מתאר שאביו עיכב את תפילת שחרית בשבת בבית-הכנסת בכפר חסידים כדי למנוע את מינויה של אישה למנהלת בית-הספר. לדבריו, העיכוב נמשך עד השעה ארבע אחר-הצהריים, אז הוחלט לשנות את ההחלטה.³

למקרה זה הדים בדברי הפוסקים מהם עולה שכאשר יש סכסוך בין אדם לחברו ובית-הדין לא נתן מענה ראוי לפתרון הסכסוך המתמשך, יכול אחד מבעלי הדין לעכב את תפילת שחרית של שבת, ובכך לגרום לחץ על בית-הדין באמצעות עיכוב הציבור מתפילה.⁴ אחד המקורות שהובאו לכך הוא מדברי הירושלמי,⁵ שם מתואר מקרה בו בן לא רצה לזון את אביו. אחד החכמים הציע לאבא לבוא לבית-הכנסת ושם לצעוק על הבן כדי שיתבייש ויתרצה לזון אותו. אמנם מדובר היה רק על צעקה וביוש בבית-הכנסת,⁶ אך הרשב"א⁷ למד מדברי הירושלמי שמדובר על עיכוב תפילת הציבור, היינו שסוגרים את בית-הכנסת שלא יוכלו האנשים לצאת ממנו ואז צועקים ומבישים את הבן.

ואכן, הפוסקים⁸ מתארים מנהג זה של עיכוב תפילת הציבור בסיטואציות שונות, שהמכנה המשותף בניהם הוא במקרים שאין בית-הדין מעוניין לדון בין אדם לחברו, אז יכול בעל הדין לבקש את עזרת הציבור באופן שהוא סוגר את בית-הכנסת ומעכב את התפילה עד שיגיעו להסכמה. עיכוב זה יכול היה להימשך שעות רבות, אפילו עד שיעבור זמן תפילה וקריאת התורה, וכך יצטרכו הציבור לקרוא שוב את הפרשה בשבת הבאה.⁹

¹ במדבר (כב, כא-כב).

² יהודי הונגריה (עמוד 199).

³ בעוז ותעצומות (עמוד 46-47).

⁴ שו"ת חתם סופר (ח"א או"ח סימן פא); קריינא דאגרתא (ח"א אגרת קעח). ראו עוד מקורות בנושא: מנחם בן-ששון (הצעקה אל הציבור בבית הכנסת בארצות האסלאם בראשית ימי-הביניים, כנסת עזרא - ספרות וחיים בבית הכנסת: מחקרים מוגשים לעזרא פליישר, עמוד 327-350); אברהם גרוסמן (ראשיותיו ויסודותיו של מנהג עיכוב התפילה, מלאת א' עמוד 199-219).

⁵ ירושלמי (פאה פ"א ה"א).

⁶ מהר"א פולדא (פאה פ"א ה"א ד"ה איזיל); פני משה (שם ד"ה זיל); רש"י (שם ד"ה איזיל); תוספות (קידושין לב ע"א ד"ה אורו).

⁷ שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן נו). השו"ת הרשב"א (ח"ז סימן תנא). כ"כ: כפתור ופרח (פרק מד ד"ה ירושלמי).

⁸ אור זרוע (ח"ב הל' שבת סימן מה); מהר"ם מרוטנבורג (ספר מנהגים דבי מהר"ם, עמוד 84); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן קנג; שם סימן תתרכב); כלבו (סימן קטז); ספר חסידים (סימן תשעח); רמ"א (או"ח סימן נד סעיף ג).

⁹ אור זרוע (ח"ב הל' שבת סימן מה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הפוסקים קבעו כללים ברורים לעיכוב התפילה - לדעת הרמ"א,¹⁰ אין לעכב את התפילה בחודש ניסן וכן לא את תפילת הימים הנוראים. ולדעת הנצי"ב¹¹ האפשרות לעיכוב מותנית ביכולת של הציבור לכפות על בית-הדין לדון בדינו של האדם המעכב את התפילה, אך אם אין יכולת מעשית ביד הציבור להשיג את התוצאה, אין היתר לעכב את התפילה.

האם עיכוב התפילה יכול לשמש עילה הלכתית להיתר לחסימת כבישים?

נראה שאין דמיון בין הדברים, שכן עיכוב התפילה אינו כרוך בהיתר הפסד ממון הציבור אלא רק בעיכוב הזמן של הציבור ודווקא במקרה זה מותר לעכב את הציבור, לעומת חסימת כבישים הכרוכה באופן ישיר בהפסד ממון. זאת ועוד, ראינו שאחד הכללים להיתר עיכוב התפילה הוא השגת התוצאה מהעיכוב, אך במקרים רבים של חסימות כבישים אין הנחסמים מזדהים עם הרעיון של המפגינים ובכך הם אינם מגויסים למענם. ואף אם כן, קשה מאוד לאנשים אלו 'להציל' את המפגינים ולשנות את החלטת הממשל.

אולי ניתן לבסס את חסימת כבישים על הזכות לשביתה. 'נשק השביתה' הוא כלי ליצירת לחץ במטרה להשיג דברים, למרות שבכך ישנה פגיעה בציבור.

ניתן לבסס את זכות השביתה על דברי הגמרא,¹² בה מובא שבני העיר יכולים להתאגד ולקבוע החלטות ממוניות הנוגעות לעניינם, גם כאלו שחורגות מסמכות ההלכה. מכך ניתן ללמוד על יכולתם של איגודים שונים לקבוע תקנות שונות בענייני ממון גם באמצעות שביתה כמנוף לחץ, כדברי הרב עובדיה יוסף:

שרשאים מנהיגי האיגודים המקצועיים לאחוז בנשק השביתה לשם תוספת שכר, או להקלת תנאי עבודה וכדומה, וכפי שנוהגים כיום... ומכאן שמנהג המדינה שנהגו לאחוז בנשק השביתה במפעלים ובמוסדות הרשות, יש להם על מה שיסמוכו.¹³

בנוסף, כתבו הפוסקים¹⁴ שהשביתה וההחלטות הממוניות מחייבות גם את היחידים.

לפי זה, אולי אפשר לבסס את חסימות כבישים על זכות השביתה, שיש בה יכולת לכפות על היחידים להשתתף בה ולהפסיד ממון.

אולם נראה שאין הדברים דומים - השביתה מכוונת כנגד המעסיק במטרה למיצוי זכויות וכדו', לעומת חסימת כבישים שהיא מכוונת כנגד הציבור שהוא אינו הגורם לעוול של המפגינים.

בנוסף, השביתה היא המוצא האחרון ובתנאי שיש גורם מקצועי הסובר שאכן יש ביכולת השביתה להביא לידי תוצאה,¹⁵ בניגוד לחסימת כבישים שברוב המקרים אין גורם אובייקטיבי המאשר זאת והדבר נעשה כהליך ראשוני ולא כמוצא אחרון.

עד עכשיו עסקנו בחסימות כבישים שלא ברישיון המשטרה, אך האם יש לגיטימיות הלכתית לחסימות כבישים ברישיון? כלומר, האם מותר לחסום כבישים לאחר קבלת רישיון למרות שיש בכך הפסד ממון של הנהגים?

הרמ"א¹⁶ פסק שאסור להקים סוכה ברשות הרבים, שכן לא ניתן לקיים מצווה שיש בקיומה כדי להזיק לציבור. על דבריו תמה המגן אברהם,¹⁷ כיצד אי"כ נהגו להקים את הסוכות ברשות הרבים?

לדבריו, המנהג מבוסס על כך שבני העיר מוחלים על הפגיעה בהם בימי חג הסוכות.

קשה להשוות מקרה זה לחסימות כבישים ולטעון שהנחסמים מוחלים על איבוד זמנם וממנם, שכן יתכן ובמדינת ישראל רשות הרבים שייכת לשלטון ולא לרבים.

¹⁰ רמ"א (ח"מ סימן ה סעיף ב).

¹¹ שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן סו). כ"כ: שו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן רנו).

¹² בבא בתרא (ח ע"ב).

¹³ שו"ת יחווה דעת (ח"ד סימן מח). כ"כ: שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א סימן נט).

¹⁴ שו"ת הרשב"א (ח"ה סימן קכו); שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א סימן נט).

¹⁵ ראה: פסקי דין רבניים (ח"ח עמוד 159-161).

¹⁶ רמ"א (או"ח סימן תרלו סעיף ג).

¹⁷ מגן אברהם (או"ח סימן תרלו ס"ק ג).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ואכן, הרב יעקב עטלינגר¹⁸ הסביר את מנהג האנשים שמקימים סוכות ברשות הרבים, לא משום שהרבים מוחלים על הפגיעה בהם, אלא ששר העיר או המלך המקומי שרשות הרבים באחריותו אינו מוחה על כך הרי שיש כאן הסכמה שבשתיקה.

לאור דבריו נראה, כיום במדינת ישראל הממונה על הרשות הציבורית היא העיריה או המשטרה, וכאשר מפגינים חוסמים כבישים ומפריעים לציבור, כל עוד הממונה לא מחה בהם הרי שאין בכך גזל והדבר מותר.

אך ניתן לדחות הבנה זו, שכן החוק במדינת ישראל¹⁹ מגדיר בשתי צורות את הקרקעות השייכות למדינה או לרשות המקומית - יש המוגדרות כ'מקרקעי ציבור', ויש המוגדרות כ'מקרקעי יעוד'. ב'מקרקעי ציבור', יכולה המדינה או הרשות המקומית להשתמש בהם לכל מה שהיא מעוניינת, אך ב'מקרקעי יעוד' אין לרשויות כל יכולת שימוש מלבד הקבוע בחוק במטרה לשרת את האינטרס הציבורי. הכבישים במדינת ישראל מוגדרים 'מקרקעי יעוד', היינו שאין כל סמכות לרשויות לשנות את היעוד של הכבישים להפגנות וכדו', ולכן הסכמה שבשתיקה של הרשות המקומית או משטרת ישראל, אינה יכולה להוות את מחילת הציבור במידה ונגרם לו פגיעה.²⁰

אולם נראה, כיון שכל מטרת 'מקרקעי יעוד' היא לשמור על האינטרס הציבורי, אזי כיון שיש לציבור אינטרס בהפגנות אלו, כי בבוא היום גם הוא ירצה להפגין על דברים שחשובים לו, לכן הרשות המקומית או המשטרה יכולים להחליט על מתן רישיון לחסימת כבישים במחיר פגיעה נמוך בציבור, שזהו המדד למחילת הציבור.

¹⁸ ביכורי יעקב (או"ח סימן תרלז ס"ק ו). הובאו דבריו בביאור הלכה (סימן תרלז סעיף ג).

¹⁹ סעיף 107 לחוק המקרקעין, תשכ"ט-1969.

²⁰ חשוקי חמד (בבא קמא לא ע"א).